

Sławomir Pasikowski

Akademia Pomorska w Słupsku

POSŁUSZEŃSTWO WOBEC AUTORYTETU NAUCZYCIELA W SYTUACJI WCZEŚNIEJSZEGO WZBUDZANIA LUB REDUKOWANIA INDYWIDUALNEGO POCZUCIA WŁADZY

1. Posłuszeństwo wobec autorytetu i rola poczucia władzy w kształtowaniu nieposłuszeństwa

Zagadnienie posłuszeństwa wobec autorytetu nurtowało badaczy na długo przed słynnym eksperymentem przeprowadzonym w latach 1960–1963 przez Stanleya Milgrama¹. Od początku też różnie wartościowano to zjawisko. Z jednej strony opisywano je jako pożądane i rozwojowe zarówno ze społecznego, jak i z indywidualnego punktu widzenia. Z drugiej upatrywano w posłuszeństwie poważne zagrożenie dla rozwoju jednostki oraz demokratycznych wartości społecznych. Żywe jednak nim zainteresowanie nastąpiło pod wpływem publikacji wyników wspomnianego eksperymentu S. Milgrama przeprowadzonego na mieszkańcach New Haven i Bridgeport. Liczne badania prowadzone w paradygmacie milgramowskim pozwalają dzisiaj stwierdzać, że siłą sytuacji, jaką stwarza relacja autorytetu, wyraźnie determinuje uległość tego, kto w tej relacji zajmuje niższą pozycję². Niemniej podkreśla się również znaczenie indywidualnych uwarunkowań do bycia

¹ L.T. Benjamin, J.A. Simpson, *The Power of the Situation. The Impact of Milgram's Obedience Studies on Personality and Social Psychology*, „American Psychologist” 2009, No. 64, s. 12–19.

² Ibidem.

posłusznym³, a mogących mieć, jak sam Milgram sugerował⁴, korzenie w ewolucji ludzkiego gatunku. Na przykład R.A. Lavine⁵, powołując się na badania J. Allik i R.R. McCrae z 2004 roku, argumentuje, że posłuszeństwo wobec autorytetu determinowane jest potrzebą unikania stresu i redukcji niepewności, stąd osoby z wysokim poziomem natężenia neurotyczności wykazywać się mogą większą skłonnością do przestrzegania zasad i polegania na szablonach i rutynie. Ostatecznie jednak długoletnie studia doprowadziły do promowania modelu interakcji czynników sytuacyjnych i indywidualnych w wyjaśnianiu zjawiska posłuszeństwa⁶.

Jak wspomniano, oprócz wskazywania znaczenia posłuszeństwa dla konstytucji i regulacji życia społecznego, zwraca się także uwagę, iż bywa ono czynnikiem destruktywnym, bo wspierającym autorytaryzm i sprzyjającym nielegitymizowanej władzy. Z tego też powodu podkreślane jest znaczenie nieposłuszeństwa jako czynnika służącego kontroli prawomocności wymagań formułowanych przez autorytet. Niekwestionowalność żądań i wymagań stwarza bowiem ryzyko degeneracji władzy i sprzyja warunkom rozwoju autorytarianizmu⁷. Nieposłuszeństwo S. Milgram⁸ interpretował jako efekt dążenia do zredukowania dysonansu między indywidualnym systemem wartości a poleceniem sformułowanym przez autorytet. Co więcej, wiązało się ono według niego z przeformułowaniem relacji władzy. Autor uważał bowiem, że to hierarchia albo asymetria relacji gwarantuje kontrolę zachowania osoby zajmującej niższą pozycję. W takiej relacji struktura hierarchii przepływu działania jasno określa tego, kto ma moc decydowania. Jeśli podporządkowany dokona przeformułowania takiej relacji, choćby poznawczo, to wzrasta szansa na to, że samodzielnie wyznaczać zacznie on kierunek własnego zachowania.

Ogólnie jednak jednostronne podkreślanie wagi i roli posłuszeństwa albo nieposłuszeństwa, ekspozycja jednego z nich bez odwołania do drugiego, wydaje się ograniczać możliwości opisu i wyjaśnienia zagadnienia. Istnieją bowiem powody, by traktować oba te zjawiska jako komplementarne aspekty władzy, niere-

³ T. Blass, *Understanding Behavior in the Milgram Obedience Experiment: The Role of Personality, Situations, and Their Interactions*, "Journal of Personality and Social Psychology" 1991, No. 60, s. 398–413; J.M. Twenge, *Change over Time in Obedience: The Jury's Still out, but It Might Be Decreasing*, "American Psychologist" 2009, No. 64, s. 28–31.

⁴ S. Milgram, *Posłuszeństwo wobec autorytetu*, Kraków 2008.

⁵ R.A. Lavine, *Personality Traits across Cultures and Research on Obedience*, "American Psychologist" 2009, No. 64, s. 620–625.

⁶ L.T. Benjamin, J.A. Simpson, op.cit.

⁷ S. Passini, D. Morselli, *Authority Relationships between Obedience and Disobedience*, "New Ideas in Psychology" 2009, No. 27, s. 96–106.

⁸ S. Milgram, op.cit.

dukowalne w kontekście badania relacji submisji-dominacji⁹. Co więcej, przypuszczać można, iż poczucie sprawowania władzy może mieć znaczenie w regulowaniu posłuszeństwa wobec autorytetu. Zgodnie z teorią dążenia-hamowania autorstwa D. Keltner, D.H. Gruenfeld i C. Anderson¹⁰ inne skutki psychologiczne powoduje sprawowanie, a inne podleganie władzy. Teoria sugeruje, że gdy osoba podlega władzy, następuje uruchomienie systemu hamowania, który sprzyja nasileniu kontroli przetwarzania informacji oraz kontroli zachowania tak, że przeważa w nim pasywność i sytuacyjne zahamowanie nad aktywnością. Zupełnie odwrotnie przedstawia się sytuacja w przypadku, gdy osoba sprawuje władzę. Oprócz tego z ustaleń D. Galinskyego i zespołu¹¹ wynika, że posiadanie władzy bezpośrednio sprzyja aktywności i podejmowaniu działania, w taki sposób, że sama aktywacja schematu władzy podnosi skłonność do działania. Skłonność ta miałaby przejawiać się nawet w kontekście, w którym władza nie jest bezpośrednio relewantna. Jak podkreślają autorzy, posiadanie władzy toruje ekspresję przeżywanych uczuć i charakterystyk osobowości oraz usuwa wątpliwości charakterystyczne dla fazy deliberacji poprzedzającej podjęcie działania. Osoby posiadające władzę angażują się w szerszy zakres zachowań oraz wykazują większą różnorodność w interpersonalnych kontaktach. Władza pozwala przekraczać normy i standardy. Ponadto może być także traktowana jako czynnik zabezpieczający przed wpływem społecznym, obniżając skłonność do konformizmu¹².

Posłuszeństwo wobec autorytetu stanowiło i stanowi powszechną normę społeczną¹³ i jako takie uznawane jest za jeden z silniejszych, w dodatku wzmocniane procesem socjalizacji, czynników sytuacyjnych indywidualnego zachowania¹⁴. Wobec tego w prezentowanych niżej badaniach uwagę skupiono na warunkach, jakie stwarza kontekst praktyki edukacyjnej, w którym posłuszeństwo bywa pożądane, wymagane i traktowane jako cel edukacyjnych oddziaływań. Z drugiej jednak strony w tym samym kontekście promowana jest idea refleksyjności i krytycz-

⁹ S. Passini, D. Morselli, *The Obedience–disobedience Dynamic and the Role of Responsibility*, „Journal of Community & Applied Social Psychology” 2009, No. 20, s. 1–14.

¹⁰ D. Keltner, D.H. Gruenfeld, C. Anderson, *Power, Approach, and Inhibition*, „Psychological Review” 2003, No. 110, s. 265–284.

¹¹ D. Galinsky, D.H. Gruenfeld, J.C. Magee, *From Power to Action*, „Journal of Personality and Social Psychology” 2003, No. 85, s. 453–466.

¹² D. Galinsky, D.H. Gruenfeld, J.C. Magee, J.A. Whitson, K.A. Liljenquist, *Power Reduces the Press of the Situation: Implications for Creativity, Conformity, and Dissonance*, „Journal of Personality and Social Psychology” 2008, No. 95, s. 1450–1466.

¹³ J.M. Twenge, op.cit.

¹⁴ J.M. Burger, *Replicating Milgram. Would People Still Obey Today?*, „American Psychologist” 2009, No. 64, s. 1–11.

ności oraz potrzeba poszukiwania środków zwiększających zdolność dystansowania się do autorytarnych czy autorytatywnych przekazów i wymagań¹⁵. Jednocześnie w obrębie praktyki edukacyjnej upatrywane jest miejsce dla nieposulęstwa i opozycyjność wobec autorytetu jako czynników rozwoju osobowości¹⁶.

Co prawda, powyższe odwołania do efektów badań prowadzonych w paradygmacie milgramowskim mogą w przypadku edukacji wydawać się dyskusyjne, gdyż badania te dotyczą sytuacji, w których człowiek stawiany jest w okolicznościach działania przynoszącego bezpośrednio obserwowalne przejawy krzywdy i cierpienia drugiej osobie. Możliwe jednak, że zbliżony mechanizm reguluje posulęstwo wobec autorytetu w sytuacjach edukacyjnych nie związanych przecież z dylematami natury moralnej tak dużego kalibru. Możliwe jest także, że edukacja stanowi czynnik mogący mieć znaczenie dla zrozumienia zjawiska posulęstwa. Sugerować mogą to wyniki badania Y. Eliezer¹⁷ na temat uznawania prawomocności autorytetu nauczyciela przez uczniów, które wykazały faktyczne jego respektowanie, choć jedynie w granicach terenu szkoły, przez 80% uczniów objętych badaniem. Interesujące w tym kontekście są także badania J.L. Napier i J.T. Jost¹⁸, wynikiem których było stwierdzenie, iż poziom edukacji jest negatywnym predyktorem posulęstwa wobec autorytetu ($b=-,37$; $BS=,06$; $p<,001$).

Jeśli natomiast chodzi o władzę, to zgodnie z teorią dążenia-hamowania zakładać można jej zdolność regulowania posulęstwa także w warunkach edukacji. W kontekście tej teorii uzasadnione wydaje się przypuszczenie, że posulęstwo wobec autorytetu (dysponenta władzy) inaczej regulowane będzie wcześniej wzbudzonym poczuciem posiadania, a inaczej podlegania władzy. Idąc dalej, że poczu-

¹⁵ P.J. Aggleton, G. Whitty, *Rebels without a Cause? Socialization and Subcultural Style among the Children of the New Middle Classes*, „Sociology of Education” 1985, No. 58, s. 60–72; H. Giroux, *Theory and Resistance in Education*, Massachusetts 1994; R.A. Griffin, N.R. Jackson, *Privilege Monopoly: An Opportunity to Engage in Diversity Awareness*, „Communication Teacher” 2011, No. 25, s. 1–6; D. Francis, C. Hemson, *Rainbow’s End: Consciousness and Enactment in Social Justice Education. Research Article*, „Perspectives in Education” 2007, No. 25, s. 99–109; E.J. Langer, M. Moldoveanu, *The Construct of Mindfulness*, „Journal of Social Issues” 2000, No. 56, s. 1–9; K. Lay, L. McGuire, *Building a Lens for Critical Reflection and Reflexivity in Social Work Education*, „Social Work Education” 2010, No. 29, s. 539–550; S.M. Ravitch, K. Wirth, *Developing a Pedagogy of Opportunity for Students and Their Teachers: Navigations and Negotiations in Insider Action Research*, „Action Research” 2007, No. 5, s. 75–91.

¹⁶ G. Bukobza, *Relations between Rebelliousness, Risk-Taking Behavior, and Identity Status during Emerging Adulthood*, „Identity: An International Journal of Theory and Research” 2009, No. 9, s. 159–177.

¹⁷ Y. Eliezer, *Students’ Attitudes on the Boundaries of Teachers’ Authority*, „School Psychology International” 2009, No. 30, s. 92–111.

¹⁸ J.L. Napier, J.T. Jost, *The “Antidemocratic Personality” Revisited: A Cross-National Investigation of Working-Class Authoritarianism*, „Journal of Social Issues” 2008, No. 64, s. 595–617.

cie dominacji sprzyja, a poczucie podporządkowania ogranicza aktywność i gotowość do podejmowania działań. Założono więc, że pomiędzy osobami z aktywizowanym poczuciem posiadania władzy (dominacja) a osobami ze zredukowanym poczuciem posiadania władzy (podporządkowanie) wystąpią różnice w zakresie posłuszeństwa wobec polecenia autorytetu, co wyrażać będzie się na przykład w długości czasu przestrzegania tego polecenia. Przypuszczenie to weryfikowano, odwołując się do warunków, jakie stwarza relacja nauczyciel–student.

2. Metoda

Osoby badane

W badaniu uczestniczyło 37 studentów drugiego roku pedagogiki Akademii Pomorskiej w Słupsku, 28 kobiet i 9 mężczyzn. 18 studentów z kierunku pedagogika wczesnoszkolna i przedszkolna (jedna odrębna grupa zajęciowa) oraz 19 z kierunku praca socjalna (jedna odrębna grupa zajęciowa). Wiek badanych to przeciętnie 21 lat (średnia arytmetyczna=21,32; odchylenie standardowe=0,97). Udział w badaniu następował po uprzednim wyrażeniu zgody. Aby spełnić warunek drugiej zasady randomizacji, dokonano podziału osób ze względu na rodzaj manipulacji eksperymentalnej. W tym celu w każdej z grup zajęciowych poproszono siedzących w ławkach studentów o głośne odliczenie kolejno od 1. Następnie w zależności od tego, czy osobom przyporządkowany został numer parzysty, czy nieparzysty udawały się one do odrębnych sal, gdzie prowadzono badanie. Osoby z numerami parzystymi zakwalifikowano do grupy z warunkiem redukcji poczucia władzy, a osoby z numerami nieparzystymi do grupy z warunkiem aktywizacji tego poczucia. W tej pierwszej grupie znajdowało się 18 uczestników, w tym 5 mężczyzn, a w tej drugiej 19, z czego 4 to mężczyźni. W planie badania uwzględniono jednak uczestnictwo 76 osób gwarantujące obserwację zróżnicowania wyników ze względu na płeć. O faktycznej liczbie uczestniczących w badaniu osób zdecydował mało przewidywalny czynnik frekwencji na cotygodniowych zajęciach określonych planem zajęć. Po ostatecznym zakończeniu badania uczestnikom przedstawiono faktyczny cel eksperymentu oraz wyjaśniono poszczególne etapy jego przebiegu.

Przebieg

Badanie prowadził nauczyciel (formalny autorytet), z którym uczestnicy aktualnie realizowali jakiś kurs semestralny. Każdy uczestnik otrzymał dwa kwestionariusze

przedstawione jako narzędzia badające poziom umiejętności empatycznych w zakresie wczuwania się w sytuację posiadającego władzę (grupa nr 1) lub podlegającego władzy (grupa nr 2). W pierwszym kwestionariuszu proszono badanych o przypomnienie sobie jakiejś indywidualnie doświadczonej sytuacji, odpowiednio sprawowania albo podlegania władzy. W drugim o oszacowanie stopnia, w jakim doświadczają określonych stanów emocjonalnych i sądów, gdy wczuwają się w role związane z dominacją (grupa nr 1) albo podporządkowaniem (grupa nr 2). Wśród zastosowanych ról znajdowały się: nauczyciel, generał, ordynator szpitala lub uczeń, żołnierz, sanitariusz, salowa. Oba kwestionariusze miały za zadanie aktywizować poczucie władzy w grupie pierwszej oraz redukować je w grupie drugiej.

Po zebraniu kwestionariuszy od wszystkich osób nauczyciel (kobieta) wyraźnie informował, iż badanie dobiegło końca. Dziękował za udział, a następnie komunikował, że opuści w tym momencie salę, lecz prosi o pozostanie w niej wszystkich, gdyż niebawem powróci, by przekazać jeszcze jakąś informację. W rzeczywistości do sali już nie wracał. Wychodził, pozostawiając uchylone drzwi, co w założeniu miało uwiarygodnić informację o jego powrocie z jednej strony oraz redukować poczucie zamkniętych granic przestrzennych z drugiej. W momencie opuszczenia sali przez nauczyciela następowało rozpoczęcie pomiaru czasu opuszczania sali przez studentów. Posłużono się w tym celu kamerą, aby oprócz wskaźnika czasu mieć także wgląd w ewentualne powroty do sali oraz ewentualne opuszczanie sali grupkami (na przykład na zasadzie prowodyra i realizacji reguły społecznego dowodu słuszności), co niewątpliwie ma znaczenie przy dokonywaniu porównań wyników grup, a co w przeciwnym wypadku mogłoby umknąć uwadze.

Badanie prowadzono w czasie ostatnich 50 minut zajęć przewidzianych tygodniowym planem godzin dydaktycznych dla objętych badaniem grup studentów. Chodziło bowiem o to, by wyeliminować ewentualny wpływ poczucia konieczności udania się na kolejne zajęcia. W grupie nr 1 i w grupie nr 2 badanie przebiegało równoległe w czasie. Należy podkreślić, że tak jak zabiegał o to w swych badaniach D. Galinsky¹⁹, tak też i w prezentowanym badaniu manipulacja władzą była oddzielona w czasie i kontekście od pomiaru zachowania.

Pomiar zmiennych

Zmienną zależną było posłuszeństwo wobec polecenia nauczyciela mierzone czasem (w sekundach) pozostawania w sali po opuszczeniu jej przez nauczyciela. W sytuacji ewentualnego powrotu brano pod uwagę ostateczne opuszczenie sali

¹⁹ D. Galinsky, D.H. Gruenfeld, J.C. Magee, op.cit.

przez badanego. Zmienną niezależną główną stanowiło poczucie władzy (wzbudzone versus zredukowane), którym manipulowano przy pomocy specjalnie przygotowanych do tego celu kwestionariuszy, o których wyżej wspomniano.

3. Wyniki

W grupie osób z aktywizowanym poczuciem posiadania władzy przeciętny czas pozostawania w sali po poleceniu nauczyciela wynosił 1249 sekundy, czyli około 21 minut, a ostatnia osoba w tej grupie opuściła ostatecznie salę przed upływem planowego końca zajęć. Z kolei w grupie ze zredukowanym poczuciem władzy średni czas pozostawania w sali wyniósł 1543 sekundy, co stanowi blisko 26 minut, a ostateczne opuszczenie sali przez ostatniego jej reprezentanta nastąpiło po upływie planowego końca zajęć. Analiza zapisu wideo nie wykazała wyraźniejszych różnic pod względem opuszczania sali grupkami oraz pod względem powrotów (2 powroty w grupie ze wzbudzeniem i 3 w grupie z redukcją poczucia władzy; dokładny test Fishera dwustronny: $p=,6599$).

Tabela 1. Charakterystyka wyników grup

Grupa	średnia arytmetyczna	odchylenie standardowe	mediana	dolny kwartył	górnny kwartył
wzbudzenie	1249,79	298,26	1128,00	1061,00 (~18 min)	1188,00 (~20 min)
zredukowanie	1543,44	276,06	1620,50	1613,00 (~27 min)	1633,00 (27 min)

Porównanie uzyskanych wyników pomiaru czasu wykazało, że grupa, w której aktywizowano poczucie posiadania władzy, opuszczała salę prędzej niż grupa, w której zredukowano poczucie władzy, $t(35)=3,10$; $p=,0037$. Wartość d -Cohena=1,05 wskazuje na silny związek rodzaju aktywizowanego poczucia z czasem przestrzegania polecenia nauczyciela. Gdy jednak przyjrzeć się rozkładowi wyników w obu grupach, to widać umiarkowaną asymetryczność prawostronną w grupie władzy ($As=1,27$) i umiarkowaną lewostronną w grupie podlegających ($As=-1,38$). Oznacza to, że w tej pierwszej więcej było osób, które pozostawały w sali krócej niż przeciętny czas uzyskiwany w tej grupie, natomiast wśród osób z aktywizowanym poczuciem podlegania władzy przeważały osoby opuszczające salę później niż średnia arytmetyczna czasu tej grupy. Różnice pod tym względem mogły oznaczać także różnice pod względem wariancji wyników. Analiza wykazała jednak homogeniczność grup

w odniesieniu do zmienności czasu pozostawania w sali (test Levene'a $F(1,35)=,25$; $p=,6123$; test Browna-Forsythe'a $F(1,35)=,05$; $p=,8182$), a tym samym jej wyniki uzasadniły użycie testu t-Studenta. Ostatecznie posulęstwo osób ze zredukowanym poczuciem sprawowania władzy okazało się bardziej nasilone, co wyrażało się w przeciętnie dłuższym o prawie 5 minut pozostawaniu w sali.

4. Dyskusja

Uzyskany rezultat zgadza się z kierunkiem sugerowanym przez teorię. Wynik ten pozostaje zbieżny z przewidywaniami modelu władzy jako systemu dążenia-hamowania D. Keltnera, D.H. Gruenfeld i C. Anderson²⁰. Osoby, u których zaktywizowano poczucie władzy, szybciej przeciwstawiały się mało racjonalnemu poleceniu autorytetu polegającemu na niejasno uargumentowanym oczekiwaniu na jego powrót albo mówiąc inaczej, wykazały się mniejszym posulęstwem niż osoby, u których aktywowane było poczucie podlegania władzy.

Na otrzymane wyniki spojrzeć też można przez pryzmat teorii S. Milgrama i przyjąć, że krótszy czas trwania w posulęństwie w przypadku osób z aktywowanym poczuciem sprawowania władzy był wyrazem, jeśli nie samego nieposulęstwa, to co najmniej minimalizowania uległości. Ta ostatnia strategia reagowania względem poleceń autorytetu opiera się wg S. Milgrama, podobnie jak nieposulęstwo, na mechanizmie redukcji dysonansu i przeformułowaniu relacji władzy pozwalając na zdystansowanie się do wymagań określonych tą relacją i związanych z rolą podporządkowanego²¹.

Odrębną sprawą są wątpliwości i pytania, jakie pojawiają się w trakcie interpretacji uzyskanych wyników. Po pierwsze, sugerując się badaniami T. Blass i C. Schmitt²², można zapytać: z przewagą jakiego rodzaju władzy, w myśl klasyfikacji B.H. Ravena²³, badane osoby miały poczucie obcować. Otóż indywidualnie określone w przypadku poszczególnych uczestników powody, które warunkowały władzę nauczyciela nad każdym z nich, mogły stanowić ważny czynnik w regulacji posulęstwa w warunkach zaprezentowanego badania, a tym samym wiedza o tych powodach rzuciłaby więcej światła na uzyskane wyniki. Po drugie, nie wia-

²⁰ D. Keltner, D.H. Gruenfeld, C. Anderson, op.cit.

²¹ S. Milgram, op.cit.

²² T. Blass, C. Schmitt, *The Nature of Perceived Authority in the Milgram Paradigm: Two Replications*, „Current Psychology: Developmental, Learning, Personality, Social” 2001, No. 20, s. 115–121.

²³ B.H. Raven, *The Bases of Power: Origins and Recent Developments*, „Journal of Social Issues” 1993, No. 49, s. 227–251.

domo, jak rozkładać mogłyby się wyniki pod względem płci. Wprawdzie scenariusz eksperymentu przewidywał udział blisko 80 osób z wystarczającą liczbą mężczyzn, by mieć możliwość zaobserwowania zmienności pod względem płci, lecz z trudnych do skontrolowania przyczyn decydujących o frekwencji podczas zajęć przewidzianych tygodniowym planem w badaniu uczestniczyło 37 studentów w proporcji 28 kobiet na 9 mężczyzn. Mimo braku możliwości weryfikacji rezultatów pod tym względem można wszakże domniemywać, sugerując się wynikami innych badań²⁴, że między mężczyznami i kobietami nie ma większej różnicy, jeśli chodzi o sytuacyjnie wzbudzany poziom posłuszeństwa wobec autorytetu. Jednak w kontekście otrzymanych wyników stanowi to tylko przypuszczenie.

Zaprezentowane badania mają też inne ograniczenia. Zasadniczymi są: wspomniana liczba uczestników oraz spowodowana względami organizacyjnymi niska trafność zewnętrzna uzyskanych rezultatów. Ponadto ważnych informacji mogłoby dostarczyć uwzględnienie w planie eksperymentu grupy pozbawionej manipulacji władzą. Z tego też powodu ustalone rezultaty zostaną zweryfikowane w kolejnym badaniu obejmującym większą liczbę uczestników.

Mimo wymienionych wątpliwości i ograniczeń rezultaty przedstawionego badania zachęcają do pogłębionej analizy postawionego problemu. Dają też interesujący, w kontekście sytuacji związanych z edukacją, obraz warunków posłuszeństwa wobec poleceń autorytetu i obraz poczucia sprawowania władzy jako ewentualnego czynnika oporu. Tym samym model władzy jako systemu dążenia-hamowania może okazać się użyteczny w obszarze edukacji właśnie.

LITERATURA:

- Aggleton P.J., Whitty G., *Rebels without a Cause? Socialization and Subcultural Style among the Children of The New Middle Classes*, „Sociology of Education” 1985, No. 58.
- Benjamin L.T., Simpson J.A., *The Power of the Situation. The Impact of Milgram’s Obedience Studies on Personality and Social Psychology*, „American Psychologist” 2009, No. 64.
- Blass T., *Understanding Behavior in the Milgram Obedience Experiment: The Role of Personality, Situations, and Their Interactions*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1991, No. 60.

²⁴ J.M. Burger, *Replicating Milgram. Would People Still Obey Today?*, „American Psychologist” 2009, No. 64, s. 1–11; J.A. Wellman, A.L. Geers, *Rebel without a (Conscious) Cause: Priming a Non-conscious Goal for Psychological Reactance*, „Basic and Applied Social Psychology” 2009, No. 31, s. 9–16.

- Blass T., Schmitt C., *The Nature of Perceived Authority in the Milgram Paradigm: Two Replications*, „Current Psychology: Developmental, Learning, Personality, Social” 2001, No. 20.
- Bukobza G., *Relations between Rebelliousness, Risk-Taking Behavior, and Identity Status during Emerging Adulthood*, „Identity: An International Journal of Theory and Research” 2009, No. 9.
- Burger J.M., *Replicating Milgram. Would People Still Obey Today?*, „American Psychologist” 2009, No. 64.
- Eliezer Y., *Students’ Attitudes on the Boundaries of Teachers’ Authority*, „School Psychology International” 2009, No. 30.
- Francis D., Hemson C., *Rainbow’s End: Consciousness and Enactment in Social Justice Education. Research Article*, „Perspectives in Education” 2007, No. 25.
- Galinsky D., Gruenfeld D.H., Magee J.C. , *From Power to Action*, „Journal of Personality and Social Psychology” 2003, No. 85.
- Galinsky D., Gruenfeld D.H., Magee J.C., Whitson J.A., Liljenquist K.A., *Power Reduces the Press of the Situation: Implications for Creativity, Conformity, and Dissonance*, „Journal of Personality and Social Psychology” 2008, No. 95.
- Giroux H., *Theory and Resistance in Education*, Massachusetts 1994.
- Griffin R.A., Jackson N.R., *Privilege Monopoly: An Opportunity to Engage in Diversity Awareness*, „Communication Teacher” 2011, No. 25.
- Keltner D., Gruenfeld D.H., Anderson C., *Power, Approach, and Inhibition*, „Psychological Review” 2003, No. 110.
- Langer E.J., Moldoveanu M., *The Construct of Mindfulness*, „Journal of Social Issues” 2000, No. 56.
- Lavine R.A., *Personality Traits across Cultures and Research on Obedience*, „American Psychologist” 2009, No. 64.
- Lay K., McGuire L., *Building a Lens for Critical Reflection and Reflexivity in Social Work Education*, „Social Work Education” 2010, No. 29.
- Milgram S., *Postulsiżństwo wobec autorytetu*, Kraków 2008.
- Napier J.L., Jost J.T., *The „Antidemocratic Personality” Revisited: A Cross-National Investigation of Working-Class Authoritarianism*, „Journal of Social Issues” 2008, No. 64.
- Passini S., Morselli D., *Authority Relationships between Obedience and Disobedience*, „New Ideas in Psychology” 2009, No. 27.
- Passini S., Morselli D., *The Obedience–disobedience Dynamic and the Role of Responsibility*, „Journal of Community & Applied Social Psychology” 2009, No. 20.
- Raven B.H., *The Bases of Power: Origins and Recent Developments*, „Journal of Social Issues” 1993, No. 49.

Ravitch S.M., Wirth K., *Developing a Pedagogy of Opportunity for Students and Their Teachers: Navigations and Negotiations in Insider Action Research*, „Action Research” 2007, No. 5.

Wellman J.A., Geers A.L., *Rebel Without a (Conscious) Cause: Priming a Nonconscious Goal for Psychological Reactance*, „Basic and Applied Social Psychology” 2009, No. 31.

Twenge J.M., *Change Over Time in Obedience: The Jury's Still out, but It Might Be Decreasing*, „American Psychologist” 2009, No. 64.

SUMMARY

The article presents the issue of obedience and disobedience, referring to Stanley Milgram's research paradigm and the more recent models and observations gathered around this issue. Special attention is paid to the importance attributed to disobedience and its relationship with obedience. According to different authors it allows to see more broadly the mechanisms both of these processes than one-sided description each of them. First of all it shows also the role of the individual's sense of power in shaping these processes.

In the context of the theories author presents the course and results of an experiment. The experiment was devoted to the role of sense of power in determining students obedience toward the commands of the formal teacher's authority. Project of research was based on a model of power as an approach-inhibition system by D. Keltner, D.H. Gruenfeld and C. Anderson. A part of undergraduates who participated in this study have been inducted in the sense of power, the second part have been reduced. Then checked whether and how long the persons from both groups comply with a groundless and an unreasonable teacher's command. Hypotheses were confirmed. The results of the experiment are discussed.

Key words:

education, authority, power, obedience, resistance, activation and reducing the sense of power